

Irk Ferenc

A KOCKÁZATKEZELÉS ÉS ELLENŐRZÉS DILEMMÁI

(A 20. SZÁZAD MÁSODIK FELÉTŐL JELLEMZŐ, ÚJ TÍPUSÚ KOCKÁZATOK, ÉS A
RÁJUK ADHATÓ VÁLASZOK ELLENTMONDÁSAI)¹

RIZIKÓ ÉS KOCKÁZAT – FOGALMI ÖSSZEGZÉS

Napjaink kockázatainak lényegéhez közelít a következő gondolat sor:

„A kockázat fogalma a 16–17. század táján tűnt fel, és először a nyugati utazók használták, amikor világfelfedező útraikra elindultak.”²

Anthony Giddens szerint „a kockázat olyan veszélyekhez kapcsolódik, amelyeket a jövő lehetőségeinek összefüggésében értékelünk. Egy társadalmon belül a kockázatot akkor kezdik el általánosan alkalmazni, ha az a társadalom jövőorientált, ha a jövőt pontosan olyan területnek látja, amelyet le kell győzni, vagy meg kell hódítani. A kockázat olyan társadalmat feltételez, amelyik aktívan igyekszik múltjától elszakadni, ami tulajdonképpen a modern ipari civilizáció alapvető vonása.”³

Némileg másképp közelíti meg ezt a kérdést *Ulrich Beck*, aki úgy véli: a tudás a hitnek legerőteljesebb kifejeződése.⁴ A folytatásban kifejti, hogy „a modern ipari kor társadalmá már maga kívánja megteremteni saját jövőjét. A világkapitalizmus számításba veszi a jövő hasznát és nyereségét is, tehát kalkulációiban szerepel a kockázat is. E jellegzetességének köszönhetően különbözik az összes korábbi gazdasági rendszertől. A rizikó fogalma tehát mindig is a modernitáshoz kapcsolódott, de a jelen korra új és sajátos jelentőséggel bővült. E jelentés bizonyításához ismerkedjünk meg a rizikó két fajtájával, a külső és a „kitermelt” kockázattal. A külső kockázat mindig kívülről jön, a hagyomány vagy a természet adottságaiból, míg a kitermelt kockázat az elmélyülő tudásunk hatására jelentkezik a világban, és egyre intenzívebben befolyásolja a globalizáció. Napjainkra a külső rizikóról átterelődött a hangsúly a kitermelt kockázatra. A kitermelt rizikó egyre jobban terjed, az élet valamennyi területén megjelenik, és következményeiket nem tudjuk pontosan megbecsülni. E kockázatok túlnyomó többsége nem köthető nemzeti határokhoz, ami a kormányok együttműködésének szükségességét fejezi ki. Itt tehát máris felmerül az együttműködés igénye, ami dolgozatomban még többször említésre kerül.

¹ A szerző ezúton mond köszönetet a freiburgi Max-Planck Institut für ausländisches und internationales Strafrecht vezetőinek és munkatársainak azért a több éven át nyújtott segítségéért, aminek egyik részterméke e dolgozat.

² <http://corleone.romapgc.hu/szochalo/upload/HendleinTerez.tif>, 2. 4. pont.

³ *Giddens, A* (2000), 33. old.

⁴ *Beck, U.* (2007/a), 9. old.

A rizikó és a kockázat szavakat a továbbiakban egymás szinonimjaként fogom használni. Használatuk indennapjainknak is gyakori kelléke, mégis már a bevezetőben utalnom kell arra, hogy a hétköznapi emberek egyrésztől, a különböző szakmákat gyakorlók másrésztől gyakran részben vagy egészben eltérő tartalmakat társítanak e kifejezésekhez. Ezek a különbözőségek pedig szerephez juthatnak a kockázatok lényegi elemeinek meghatározásakor csakúgy, mint a leküzdésükhöz szükségesnek tartott eszközök és módszerek kijelölésekor.

A köznap szóhasználat megismeréséhez kézenfekvő a magyar nyelv értelmező szótárához fordulni. Eszerint a kockázat „valamely cselekvéssel járó veszély, veszteség lehetősége”.⁵

A kockázat és a fenyegetettség kérdése már évszázadok óta foglalkoztatja a szakembereket. *Münkler* e fogalmat egészen a 14. századig vezeti vissza, amikor a kereskedők és a bankárok mentalitását már ezek a fogalmak erőteljesen befolyásolták.⁶

A kockázat-fogalom részletes elemzése részint az egészségügyben (ahol inkább a *rizikó* kifejezés vált uralkodóvá), részint a társadalomtudományban, különösen a közgazdaság (ezen belül is kiemelten a pénzügyi, biztosítási szférában) és a szociológia területén történt. Bár én főként az utóbbinak adok majd nagyobb teret, nem haszontalan az előbbit is – legalább futólag – megismerni, hiszen a kettő gyakran egymástól elválaszthatatlan, kölcsönösen hatnak egymásra.⁷ Néhány meghatározás a számtalan definíció közül.

„A kockázat annak kifejezése, hogy valami *nem kívánt* hatással lesz a valaki/k *értékeire*, célkitűzésekre. A kockázat nagyságát a következmény és valószínűsége együtt fejezi ki. A károsodás, betegség vagy a halál bizonyos körülmények között fennálló valószínűsége. Számszerűleg a kockázatot 0 (amely annak bizonyosságát fejezi ki, hogy ártalom nem következik be) és 1 (amely azt a bizonyosságot fejezi ki, hogy a kár bekövetkezik) közötti számmal fejezhetjük ki.”⁸ Annak a valószínűsége, hogy valamilyen kémiai vagy fizikai hatás okozta ártalmas esemény (halál, károsodás vagy valamilyen veszteség) előfordulhat adott körülmények között.⁹ Annak a valószínűsége, hogy egy kedvezőtlen esemény bekövetkezik egy veszélyes anyag adott dózisának vagy koncentrációjának kitett személy, csoport vagy egy ökológiai rendszer esetében, vagyis a valószínűség a veszélyes anyag toxicitásának mértékétől és az expozíció nagyságától függ. Értéke 0 (biztos, hogy egy következmény nem fordul elő) és 1 (biztos, hogy egy következmény bekövetkezik) között változhat. A kockázat egy cselekvési változat lehetséges (nem biztosan bekövetkező) negatívan értékelt következményeinek teljes leírása, beleértve a következmények súlyának és bekövetkezési valószínűségének megmutatását is.¹⁰

⁵ *Juhász J. & Szőke I. & O. Nagy G. & Kovalovszky M.* (1972), 745. old. E szótár a kockázat és a rizikó fogalmát egymás szinonimjaként értelmezi.

⁶ *Vö.: Münkler, H.* (2010/a), 19. old.

⁷ *Bezegh A.* (2008)

⁸ Energy Policy Act of 1992, United States

⁹ *Duffus, JH* (1993) Idézi: *Bezegh A.* (2008)

¹⁰ *Kindler J.* (1998)

Más megközelítésben: a kockázat a jövőre irányul, és ennek folytán magában foglalja az előre-becslés egy bizonyos bizonytalansági fokát is.¹¹ Ugyanakkor a kockázat megítélésekor döntő fontossághoz jut a lehetséges kárkimenetel súlyossága, ami nem valamennyi, a kockázatban részt vevő tényező elemzésére terjed ki, csupán azokra, amelyek eléggé súlyosak a tervezéshez és a prevencióhoz.¹²

Az előbbiekből az tűnik ki, hogy a kockázat (rizikó) fogalmát csak negatív értelemben szokásos használni. Vannak azonban más nézetek is. Ezek közös jellemzője, hogy nem csak a kockázat kedvezőtlen kimenetelével foglalkoznak, hanem azzal is, hogy a kockázatbecslés (kalkuláció) milyen pozitív és/vagy negatív következménnyel járhat. Ez egyaránt vonatkozik a potenciális bűnelkövető tettének megelőzését célzó intézkedések mennyiségére és minőségére, valamint a büntetés-kiszabás jellemzőire, ide értve a különféle kezelések várható sikerességét is. Ezek az erőfeszítések akkor kezelhetők reális megoldásként, ha a kockázat csökkenését igazoló statisztikai adatok állnak mögöttük.¹³

Ismét mások a kockázatot olyan absztrakt technológiának tartják, amelyik folyamatosan új formát vesz fel, részint a speciális szociális és politikai racionalitás, részint a környezet hatására. Következésképp a kockázatok a formák igen nagy változatosságát mutathatja, annak függvényében, hogy milyen környezeti feltételek között valósul meg. Ebből pedig az következik, hogy a kockázat technikai szempontból soha nem semleges, mert mindig az irányítás moralitását követi, és explicit módon a specifikus morális feltételeknek felel meg. Már csak emiatt is semmi értelme nincs annak a szemléletnek, amelyik árkot és az „elkövető” és az „áldozat” közé, mint ahogy annak sincs, amelyik a kollektívet elkülöníti az egyénitől, s ahelyett, hogy egyesítené a problémák kezelését, polarizálja azokat. A szociális igazságosság¹⁴ előtérbe helyezése – mint az már számos gazdasági és a biztosítási jogterületen megvalósult – valószínűleg hatékonyabb eszköz volna a biztonság víziójának megteremtése érdekében, mint a jelenlegi politikusok által előnyben részesített megoldás.¹⁵

A *kockázat-centrikus gondolkodásmód* követése (aminek lényege a kockázat tényének, mint mindennapjaink szerves részének tudomásul vétele) a hagyományos, kizárólag biztonságcentrikus beállítódás mély beidegzettsége miatt sokak számára nehezen elfogadható. Pedig pl. *O'Malley* a kormányzás gyakorlatán keresztül hívja fel a figyelmet arra, hogy ami veszélyes, az egyáltalán nem biztos, hogy egyúttal rossz.¹⁶

¹¹ *Prins, H.* (1996)

¹² Vö.: EMCDDA, *Guidelines for the Risk Assessment of New Synthetic Drugs* (Luxembourg 1999).

¹³ *Hannah-Moffat, K.* (1999). Idézi: *O'Malley, P.* (2008), 452–453. old.

¹⁴ Erre már a 19. század negyvenes éveiben rájött a most idézett szerző névrokona: Marx Károly. Itt *Id. Marx, R.* (2008), 154. old. Az igazságosság – miként azt *Reinhard Marx* hangsúlyozza – nem csak valamely egyéni magatartás morális értékmérője, hanem a társadalom állapota és struktúrája minőségének is kifejezője.

¹⁵ *Ewald, F.* (1991). Idézi: *O'Malley, P.* (2008), 453. old.

¹⁶ *O'Malley, P.* (2008), 457. old.

A rizikó-gondolkodás akceptálása más okokból is nehézségekbe ütközik. O'Malley hívja fel a figyelmet arra, hogy a kárkövetkezmény minimalizálása során technokrata dominancia érvényesül, ami különösen a resztoratív igazságszolgáltatás számára állandó és nehezen emészthető probléma. Mihelyt a szaktudás absztrakt formát ölt, előtérbe kerül a statisztikai és az ahhoz kapcsolódó tényhamisítások manipulálása, az adatok racionálizálása, ami nagy veszélyt jelent magára a kutatás egészére. A technikailag semleges kockázatelemzéseknél és -becsléseknél a tudás objektivitásának megőrzése mind az elméletben, mind a napi gyakorlatban számos nehézséget jelent. A kutató feladata tulajdonképpen az, hogy a különféle kockázatokot észlelve és azok lényegét megértve azt határozza meg, hogy a jövőre nézve melyik a legjobb megoldás. A laikusnak tekinthető emberek képesek a maguk „szokatlan” megfigyeléseit előnyben részesíteni a szakemberek szisztematikusan és „objektív” kockázat-bázisokon alapuló becsléseivel szemben. A kockázat-irodalom ismeretében azonban biztosan állítható, hogy a jogi és kísérleti alapokon nyugvó szaktudás elsősorban elméleti jegyeket visel magán, és ezért inkább a politikailag használható szinten helyezkedik el.¹⁷

Wynne viszont azt hangsúlyozza,¹⁸ hogy az előző felfogással ellentétben a laikusok és a kutatók tudása között – a kockázat kritikus megítélésének vonatkozásában – nincs lényegi ellentét. Ezért hibás az a megosztó felfogás, amelyik egyszerűen az objektív (kockázat) és a szubjektív (kétes értékű) tudást vagy a szofisztikált és naiv ismereteket külön akarja választani – miként ez a jelenség a tudományos irodalomban gyakran megfigyelhető. Inkább arról van szó, hogy egyik oldalon található a „tudományos” ismeret, ami absztrakt és univerzális, míg a másik oldalon a „laikus” tudás lokális és partikuláris. Ez pedig azt eredményezi, hogy a partikuláris kockázatokot illeszti bele az általános tudásanyagba. Ez persze nem jelenti azt, mintha valamennyi laikus ismeret szükségszerűen korrekt volna, azonban az a következtetés sem vonható le, hogy amennyiben a laikus megismerés ellentétben van a kutató ismeretekkel, akkor ez utóbbiakat kell feltétlenül helyesnek tekintve elfogadni.

Jelen okfejtés azonban további gondolatokat is felvet. Így azt, hogy a tudományos alapokon szerzett ismeretek terjesztői nyitottak-e a valós kritikára, és arra, hogy a laikusok megvizsgálhassák, vagy korrigálhassák a tudományos megállapításokat. Más szavakkal: milyen messzire mehetnek és vonhatók be a laikusok a tudományos ismeretek formálásába, és a közvélemény tudásanyaga milyen feltételek mentén válhat domináns ismeretté, azaz a tudományos tudásanyag alternatívájaként elfogadottá a korábbi tudományos felismerésekkel és megállapításokkal szemben?¹⁹

¹⁷ Vö.: O'Malley, P. (2008), 463–464. old.

¹⁸ Wynne, B. (1996). Idézi: O'Malley, P. (2008), 464. old.

¹⁹ Így: Wynne, B. (1996). Idézi: O'Malley, P. (2008), 464. old.

A biztonság és a rizikó ugyan első pillantásra egymással ellentétes fogalmaknak tűnnek, azonban mindkettő gyökere azonos: a veszély megelőzése vagy elhárítása és a fenyegetettség elhárítása.²⁰ Ebből vezethető le a kockázat-kultúra, ami időben és földrajzi térségekben folyamatosan változó formákban ölt testet.

Természetesen a kérdéskör boncolgatása során felmerülnek másfajta konfliktusok is. Ilyenek pl. a jog és igazságosság vagy az emberiség és igazságosság konfliktusai. Ezek napjainkban gyakran a kockázat és biztonság konfliktusában öltenek testet.²¹

A kockázat különféle szintjeit szokás megkülönböztetni. *Mikrosztintú kockázatot* másképpen egyéni kockázat (*rizikó*) vállalással azonos fogalomként kezeljük. Ennek egyik változata az, amelyik az életmód kockázatosságát fedi le (lifestyle risk), s amit a situációs akcióelméletből (Situational Action Theory – SAT) szokás származtatni.²² Lényege: a család struktúrája döntő szerepet játszik abban, hogy az egyén mennyire kockázatos életmódot választ. Ezt befolyásolja a szociális kontroll, ami viszont arra van hatással, hogy az egyén milyen moralitással és önkontrollal a tarsolyában dönt akkor, amikor valamilyen cselekvést megelőző döntési helyzetbe kerül. Épp ezért az életmódi kockázat a kriminológia egyik fontos függő változója.²³ A *Wikström* által kifejlesztett SAT-elmélet²⁴ alapvető fontosságot tulajdonít annak, hogy az egyén felnőtte válása során milyen kockázatvállalási stratégiát alakított ki magának. Több kutató állapított meg összefüggést az életstílusbeli kockázat és az elkövető hajlam között.²⁵ Az életstílus fogalmi körén belül pedig a strukturális háttérnek (ezen belül a nemnek, a családi struktúrának és a bevándorlási háttérnek) tulajdonít kiemelkedő szerepet.

Az *életstílusbeli kockázat* fogalma²⁶ a következő: ezt olyan multidimenzionális jelenségnek kell tekintenünk, amelyik tartalmazza azt, hogy az érintett *hol* tölti szabadidejét (csavargóként strukturálatlan környezetben, mint pl. egy utcasarok), *milyen* kockázatos tevékenység folytat (pl. alkohelizálás), és *ki* biztosítja számára a szabadidőhöz szükséges pénzügyi háttérrel (pl. bűnözői csoport). Mindazonáltal, elméleti nézőpontból, e szempontok mindegyike egymástól független, ám egymással kölcsönös korrelációt feltételező tényező. Az elemzés azonban egymástól elkülönítve végezhető.

A szakemberek többsége mind a nemek, mind a bevándorlási háttér vizsgálatakor a családon belüli eltérő szocializációt (első esetben a fiúk és lányok különböző neveltetését, a másodikban a tengerentúlon a faji, Európában az első, a második és a

²⁰ Így: *Münkler, H.* (2010/a), 11. old.

²¹ Ld. erről részletesen: *Findlay, M.* (2008), xvi-xviii. old.

²² Erről részletesen ld. *Pauwels, L. & Svensson, R.* (2009).

²³ *Pauwels, L. & Svensson, R.* (2009), 6. old.

²⁴ *Wikström, P.-OH.* (2005).

²⁵ *Nofzinger, S. & Kurtz, D.* (2005); *Osgood, DW. & Anderson, AL.* (2004); *Vazsonyi, AT. & Pickering, LE. & Belliston, LM. & Hessing, D. & Junger, M.* (2002); *Pauwels, L.* (2007); *Wikström, P.-OH. & Butterworth, D.* (2006); *Wikström P.-OH. & Svensson, R.* (2008); *Svensson, R. & Pauwels, L.* (2008). Idézi: *Pauwels, L. & Svensson, R.* (2009), 6. old.

²⁶ *Wikström, P.-OH. & Butterworth, D.* (2006). Idézi: *Pauwels, L. & Svensson, R.* (2009), 6. old.

harmadik generációs bevándorlók közötti eltérő kulturális és erkölcsi elveket) tartják domináns tényezőnek.²⁷

A kockázat definícióit magyar jogszabályokban²⁸ keresve a következő fogalmakat találtam:

- Egy adott területen adott időtartamon belül, meghatározott körülmények között bekövetkező, egészséget, illetve környezetet károsító veszély megvalósulásának valószínűsége. [Forrás: 1999. évi LXXIV. törvény 3. §]
- A veszély megvalósulásának a valószínűsége. [Forrás: 25/2000. (IX. 30.) EüM-SzCsM együttes rendelet 3. §]
- Az ökoszisztéma, illetőleg az emberi egészség romlásának, károsodásának várható mértéke és bekövetkezési valószínűsége [Forrás: 33/2000. (III. 17.) Korm. rendelet 3.§]

Az emberek viszonyulása a különféle kockázatokhoz ambivalens, amiről a későbbiekben még bőven esik majd szó. Ezúttal csak arra utalok, hogy ez alapvetően két tényező kölcsönös egymásra hatásának függvénye. Ezek egyikét nevezzük külsőnek vagy exogénnek, a másikat belsőnek vagy endogénnek. Az elsőbe sorolom a kockázatról az egyén birtokában levő tudást, a másodikba azt a beállítódást, amivel az egyén általában a külvilág ingereire reagál.

KOCKÁZAT- ÉS RIZIKÓVÁLLALÁS A GYAKORLATBAN – RÖVID TÖRTÉNELMI VISSZATEKINTÉS

A kockázatok – most már az emberi kockázatoknál, rizikóvállalásoknál maradvá – a történelem különböző időszakában mind jellemzőikben, mind lehetséges következményeikben nagyban eltértek egymástól. Jelen dolgozat nem történelmi megközelítésben kívánja a témát feldolgozni.²⁹ Ezért célja még csak az sem lehet, hogy hiá-

²⁷ Vö.: a nemek tekintetében: Giordano, PC. & Cernkovich, SA. (1997); Lanciotti, N. & LeBlanc, M. (2002); Moffitt, TE. & Caspi, A. & Rutter, M. & Silva, PA. (2001)

A nemek és a moralitás összefüggésében: Wikström, P.-OH. & Butterworth, D. (2006); Svensson, R. (2004).

A faji eltérések, továbbá a bevándorlás összefüggésében: Sampson, RJ. & Laub, JH. (1993); Martens, PL. (1997); Torgersen, L. (2001)

²⁸ Forrás: Bezegh A. (2008)

²⁹ Erre példaként ld. Peter L. Bernstein csaknem 500 oldalas könyvét: Bernstein, PL. (2007). A könyv elsőként 1996-ban jelent meg „Against the Gods” címmel a John Wiley & Sons kiadónál New Yorkban. Bernstein a rizikóirásadalom egyes szakaszait öt részre tagolja. Vö.: Bernstein, PL. (2007), 16. p. Az 1200-as évekig tartó kezdeti időszakra, az 1200–1700 közötti évekre, amelyet a szokatlan tények ezreinek felbukkanása jellemez, az 1700–1900 közötti két évszázadra, amikor az emberiséget eluralja a bizonytalanság érzése és a biztonság keresése, végül a jövő felé vezető út, amit az ismeretlen jelenségek kutatása jellemez. Kezdetektől fogva két irányzat uralja az emberiség döntésmechanizmusát. Az egyik, amelyik számokkal és számszerűsíthető (kvantitatív) adatokkal próbálja a vizsgált problémát megközelíteni, megérteni és elfogadhatni (bizonyítani); a másik szubjektív becslések alapján kíván ugyanide eljutni. Ezért tűnhet logikusnak a kérdésfeltevés: a rizikó menedzselése inkább művészet vagy inkább tudomány-e?

nyos áttekintést adjon az elmúlt évezredek kockázati jellemzőiről, hanem – kriminológiai megközelítésből – csupán néhány példával illusztrálom az egyes korszakokat.

Az *ipari társadalom előtti időszakot* elemezve megállapítható: a *kockázat és annak önkéntes vagy kényszerű vállalása* nemcsak az emberekre, hanem már a törzsfeljődés korábbi stádiumaiban az *állatokra is jellemző*, magának a túlélésnek, a fajfenntartásnak és a fajok fejlődésének egyik legfontosabb alapfeltétele. Ebből a megközelítésből azt is mondhatjuk: a rizikóvállalás – akár csak ösztönös, akár tudattalan, akár tudatos formájában – az élővilág létezésének alapfeltétele.

Az *őskorban* az emberiség az évezredek során nem nélkülözhetette az előbb a pusztá lért, később a civilizatórikus fejlődésért vívott harc során a kockázatok kezelését. Ismert (és persze egyszerre leegyszerűsített és naiv) história, amikor az ősember lejöve a fáról két lábra állt, majd nyomban meg kellett találnia azt a füttykőt, amit az őt felfalni szándékozó vadállathoz vágva részint megmenthette saját életét, részint rájöhett arra, hogy e tétivel magát és környezetét eledelhez juttathatja. Amennyiben az ősemberben nem lett volna elegendő *kockázatvállalási készség* és (mai fogalmainkkal élve) józan elszántság, mai leszármazottjai sem lennének, s már rég a korábban kihalt fajok sorsában osztozott volna.

A pusztá életben maradásért folytatott küzdelem során tehát meg kellett tanulni részint a természet erőivel „kompromisszumokat kötni”, részint az állatvilág támadásait sikeresen kivédeni, részint az élelemszerzés nagy valószínűséggel kis veszéllyel járó módszereit elsajátítani, részint az ugyanezen célból más, ezért gyakran ellenséges embercsoportok támadásai ellen védekezni, esetleg egyenrangú vagy aláfölrendeltségi viszonyokban megnyilvánuló együttműködést kialakítani.

Manapság ezt a gondolati-cselekvési technikát nevezzük *rizikó-minimalizálásnak*.

Az *ókorban* – megint csak néhány példával illusztrálva e korszakot – alapvető változások megindulásáról vannak ismereteink. Megalakultak az előbb kezdetleges, majd egyre jobban szerveződő közösségek, később hierarchikus formációkat képező államok, amelyek egyik fő jellemvonása lett a terület-, illetve területek feletti fenntartás-szerzés. Háborúkat vívtak egymással. Olykor nagy létszámú, immár „szakszerűen” felfegyverzett csapatok mérkőztek meg egymással, amelyeknek vezetői (ma úgy mondanánk, hogy) *kockázatelemzést* végezve döntöttek támadásról, védekezésről, emberi és tárgyi eszközök mennyiségének és minőségének bevetéséről, röviden: háborúról, fegyverszünetről vagy békekötésről. Ezeknek a hadviselés-jellegű *kockázatvállalásoknak* új, tehát korábban nem ismert jellemzője, hogy nagy számban embereket kényszerítettek gyilkolásra, méghozzá annak ismeretében, hogy a hadba küldöttek egyik része biztosan meghal, másik – többnyire ismeretlen nagyságú – része vagy életben marad vagy nem. S akkor még nem is szöltünk a sebesültek meglehetősen kétséges kimenetelű jövőjéről.

Ennek egy szinttel alacsonyabb formációja valósult meg a rabszolgák egymás vagy vadállatok elleni gladiátor-„játékában” azzal a különbséggel, hogy az előzőekben ismertetett háborúk áldozatainak többsége alacsony státuszú (pl. jobbágysorsú)

szabad ember volt, a gladiátorviadalok rabszolga-részvevőit viszont nem vették emberszámba, legfeljebb olykor győzelmük jutalma lehetett az emberi minőség elérése.

A középkor kockázatait – legalábbis részben – szintén magukon viselték a kor jellemzőit. Megmaradt – lényegében mind a mai napig – a háború-viselés kimenetelének kockázataival járó lehetséges következmények bizonytalansága. Ehhez társult Európában az akkor adott területen (államban, fejedelemségben, birodalomban, mikor hol) nagyhatalmú keresztény egyházaknak a más nézeteket vallók szó szoros értelmében tüzzel-vassal való üldözése, vagy „csak” babonás hit szerint a „rontást hordozók” változatosan kegyetlen módszerekkel történő fizikai megsemmisítése (boszorkányok pedig vannak!). Nagy kockázatot vállalt az, aki ebben a korszakban olyasmit merészelt állítani, hogy a Föld kering a Nap körül és nem fordítva.

A középkor kockázatait között tartjuk számon a településeket, virágzó városokat, sőt egész országrészeket elnéptelentető járványokat.

A mondottak összegezeképp megállapítható: az emberekben az évezredek során csak lassan tudatosulhatott, hogy – egy közkeletű mondást idézve – „ki-ki a maga szerencséjének kovácsa”. A rossz kockázatvállalással járó balul kiütő következményeket (mellesleg sokan mind a mai napig) hajlamosak az istenek haragjának, a hibás döntést hozótól független, általa befolyásolhatatlan balsorsnak, a végzet hatalmának tulajdonítani. Ezek ellen, a csapásként felfogott jelenségek ellen, pedig a legváltozatosabb eszközökkel és módszerekkel kíséreltek meg védekezni. (A történelmi és vallási könyvekben az ilyen eseteknek se szeri, se száma.)

Az a tudat nehezen alakult ki, hogy *egyrészt* a kockázatvállalások következményeinek egyik része a tudomány és technika adott közösségben érvényesülő szintjén kiszámíthatatlan, *előre felbecsülhetetlen*; *másrészt* a rossz kockázatvállalások jelentős része emberi butaságra, könnyelműsége, más megközelítésben: *emberi hibára vezethető vissza*, s hogy ezért – gyakran – épp maga a kockázatot vállaló vagy a kockázatos helyzetet kikényszerítő ember tehető felelőssé.

Az *ipari társadalom kialakulásának kezdetei* során már megállapítható, hogy a korábbi életmód és életminőség viszonylag rövid időn belül gyökeresen megváltozott. Van, aki a rizikótársadalom és a kockázat-menedzselés kezdetét a 17. század első felére-közepére teszi, akkorra, amikor a termelés javai az ekkoriban kialakuló burzsoázia érdekszférájába kezdek vándorolni.³⁰ Eszerint a kockázat bekalkulálása a profitba már ebben az időszakban megindult, ezért tekinthető ez az évszázad a *rizikótársadalom kialakulása kezdetének*. A manufaktúris termelés során beleszámították az esetleges veszteségeket a tervezhető haszonba, amely ily módon az eredeti tökefelhalmozás szempontjai között szerepelt.

Greengrass kutatásai során³¹ arra lett figyelmes, hogy már a 17. század első felében valószínűségszámítási módszer alkalmazásával mérték fel és ennek alapján tervezték meg a mezőgazdasági területek terméshozamát, s ezzel valójában az ún. *strukturális kockázatot* becsülték meg. A *műszaki kockázatok* menedzselése a 18.

³⁰ Rigakos, GS. & Hodden, RW. (2001) 62. old.

³¹ Greengrass, M. (1996), 2. old.

századra alakult ki, s ugyanebben az időszakban indult meg a *biztosítási kockázat-
elemzés* is.³² A 17. század végéről adatok vannak arra, hogy megindult a *kockázat-
elemzés* pszichológiájának művelése, ami egyértelmű bizonyítéka a kapitalizmus,
mint „rizikóársadalom” gyökerei kialakulásának. A kockázatelemzés pénzkereseti
forrássá vált.³³ Ebben az időszakban már olyan, a társadalom normális működésére
kockázatokat jelentő jelenségeket vizsgáltak, mint a migráció, a foglalkoztatottság,
termékenység, a rendőrség szerepe, az illegitim születések, gazdasági viszonyok,
népegészség, mezőgazdaság hatékonysága, korreláció a halálozás, a betegségek és
az időjárás viszonyok között.³⁴

A rövid történelmi visszatekintés összegezeként az állapítható meg, hogy a rizi-
kó jelentőségének felismerése és kormányzati kezelése – sokak véleményével ellen-
tétben – nem a 18–19. század szüleménye, hanem sokkal korábban, a kapitalizmus
kezdeteitől jelen van a közgondolkodásban. A posztmodern kor annyiban változta-
tott ezen a folyamaton, hogy jelentősen felgyorsította a rizikókezelés fontosságának
széles körű felismerését és kényszerét.³⁵

Az *újkor kockázatai* ezért az ipari forradalom hatására *minőségi változásokon*
mentek át. Gyökeresen átalakult a termelés, a termékek szerkezete, előállításuk
módja és a kereskedelem. Bár a világ felosztásáért folyó harc egyre élesedett, az
lassan nyilvánvalóvá vált: a győztesek között azok lesznek az élen, akik, illetve
amely országok, ország-csoportok kelendő termékeket tudnak produkálni, ezeket
olcsón (másoknál alacsonyabb bekerülési költségen) állítják elő, és nagy távolsá-
gokra, költséghatékonysági megfontolásokat is szem előtt tartva, kedvező felté-
lekkel tudják elszállítani.

A következő jelentős változás a *19–20. század fordulója*. Ekkorra terjedt el a
gépi kultúra, ami egyúttal a *technikai kockázatok eltömegesedésének kezdetét* is
jelentette. Az *ipari forradalommal kezdődő műszaki fejlődés*, ezen belül is elsősor-
ban a gőzgép és a robbanómotor feltalálása új, korábban teljesen ismeretlen kihívá-
sok elé állította az effajta áldásban részesülő emberiséget. (Amit eleinte sokan, s
napjainkban nem kevesen ismét átoknak tartottak, illetve tartanak.) A kezdeti idő-
szak – ma már viccesnek tűnő, de a maga idejében nagyon is komoly – védekező
intézkedései jelezték: sem az embereknek, sem a hatóságoknak nem volt fogalmuk
arról, hogy milyen út kezdetén állnak. (Erre egyetlen – meglehetősen széles körben
ismert – példa: a gőzvasút megindulásakor a szerelvények előtt piros zászlóval
kellott gyalogosan haladnia egy embernek, aki kellő módon figyelmeztette a kör-
nyéken tartózkodókat a gőzparipa közeledtének veszélyeire.)

A *korábban ismeretlen találmányok* elterjedése pedig – ahogy az csaknem vala-
mennyi műszaki haladással együtt járó vívmány gyakorlati alkalmazása során tör-
ténni szokott – az *előnyök mellett hátrányokkal* is járt. Megnőtt az *ipari és közleke-
dési balesetek* száma, sokan estek áldozatul e változásoknak. Eleinte a korábban

³² *The Hartlib Papers* (1995). Idézi: Rigakos, GS. & Hadden, RW. (2001), 66. old.

³³ Rigakos, GS. & Hadden, RW (2001), 66–67. old.

³⁴ *The Petty Papers*. (1967). Idézi: Rigakos, GS. & Hadden, RW. (2001), 67. old.

³⁵ Rigakos, GS. & Hadden, RW. (2001), 79. old.

ismeretlen zajtól csak a lovak bokrosodtak meg, s borították ki a fiákerekben addig nyugodtan üldögélő utasaikat. Később már autók gázoltak gyalogosokat, de időben ezeket a nem várt következményeket már előre vetítették az ipari üzemekben, gőzhajtású cséplőgépekben bekövetkező és nem ritkán halálos eredménnyel végződő műszaki hibák, a gőzhajókban bekövetkező robbanások, a vasúti szerencsétlenségek.

Az embereknek először kellett *tömegesen* szembenéznük azzal a ténnyel, hogy *képességeik* végesek, *tudásuk* néha keserű gyümölcsöt terem, s *tettük* a *szándékolt* céltól olykor homlokegyenest ellentétes *eredmény*hez vezet. Rá kellett jönniük arra is, hogy a technika fejlődése – tömegméreteket öltve – nagy számban csúszik ki az emberi kontroll alól, s a hibák elleni fellépés (azaz: a megelőzés) legalább olyan vagy olykor bonyolultabb és nehezebb feladatot jelent, mint magának a fejlesztésnek a kivitelezése.

A 20. század második felének kockázatai

Az 50-es évektől számítjuk a beláthatatlan kimenetelű kockázatok elterjedését, ami egyúttal a rizikóértésadalom kezdete. Ekkor jelentek meg a Római Klub első elemzései, következtetései, amelyek korai vészjelzéseket is magukban foglaltak.

Ennek alapját az teremtette meg, hogy a második világháborút követően a *beláthatatlan kimenetelű kockázatok* folyamata (és a hozzá kapcsolódó feladatok) áttördött a többi földrészre is, s a 70-es évek közepe tájékára kialakult egy olyanféle összkép a baleseti kockázatok tömegjelenségi szintű ismeretei alapján, ami mind a mai napig alig változott. Azóta – a korábbi tudáshalmaz birtokában – elsősorban a prevenció területén történtek olyan fontos lépések, amelyeknek sora a jövőbe vezet.

Az egy másik szakterületem témakörébe tartozik, hogy ebben milyen tényezők játszanak szerepet. Itt csak annyit látszik célszerűnek kihangsúlyozni, hogy az emberek többsége egyáltalán nem idegenkedik különféle kockázatos cselekvésektől, s hogy ez egy nagyon ősi, belénk rögzült emberi tulajdonság (erre a korábbiakban már utaltam). A kockázatos cselekvést megelőző döntésnél azonban számos tényező játszik szerepet, s ebben ember és ember között (életkor, nem, foglalkozás és még egy sor más ismérv szerint, jól megkülönböztethetően és napjainkban már többnyire megérthetően és megmagyarázhatóan) jelentős eltérések vannak.

De megmaradtak a *háborús kockázatok* is, még hozzá egyre rafináltabb köntösbe burkolózva. Sőt ebben a mintegy hat évtizedben új, korábban nem ismert kockázatok kerültek mindinkább a figyelem központjába.

Ezek megismeréséhez és a jövőre vonatkozó hatásainak feltárásához újfajta gondolkodás vált szükségessé. A szükséglet valóra válásának néhány, nagyon tájékozott, a természeti és társadalmi összefüggéseket jól ismerő, ugyanakkor a különféle kormányzati és gazdasági érdekcsoportoktól független, ma úgy mondanánk: autonóm gondolkodó ágyazott meg, amikor a *Római Klub* nevű laza tudományos formációban elkezdett előbb közösen gondolkodni, majd írni arról, hogy a természeti környezet lehetséges kedvezőtlen változásainak milyen súlyos és hosszú távú hatásai várhatóak az emberiség számára. Ezeket az akkori, még korainak mondható vészjelzéseket számos mértékadó körben nem tekintették másnak, mint pusztá fantaz-

magóriának, annak tehát, hogy néhány elvukult tudós ezzel akarja magára irányítani a közfigyelmet és így szeretne hírnevet szerezni magának. Tehát lényegében nem tekintették másnak, mint valamiféle összeesküvés-elmélet egyik válfajnak. Legalábbis szóban és írásban. Hogy más, érdekcsoportok függésében dolgozó, hasonló felkészültségű tudósok valójában miként vélekedtek szabad-gondolkodó társaik nézeteiről, azt valószínűleg sohasem fogjuk megtudni.

A Római Klub³⁶ jelentéseket adott ki megállapításairól, amelyek egy része könyv alakban³⁷ (magyarul is³⁸) megjelent. Sőt, jobbára még az eredeti szerzők tollából egy negyedszázados visszatekintés is napvilágra került.³⁹ Legfontosabb téziseik a következők:

1. A fizikai növekedésnek valós korlátai vannak, s ezek óriási mértékben befolyásolják azon szakpolitikák sikerét, melyekkel céljainkat igyekszünk elérni.
2. A történelem tanúsága szerint azonban a társadalomnak nincs meg az a képessége, hogy bölcsen, távlatokban gondolkodva és altruisztikus módon reagáljon olyan korlátokra, melyek fontos szereplőket rövid távon hátrányba hoznának.
3. Fontos feladat a viselkedés dinamikus mintáinak a megértése, ami a következőkből áll:
  - ☞ a növekedés korlátai átléphetők;
  - ☞ a növekedésre való szakadatlan törekvés, és
  - ☞ a korlátokhoz való közelítés során fellépő társadalmi reakciók késése.
4. Minden olyan rendszer, amelyikben ezek a tulajdonságok dominálnak, hajlamos a „túllövésre” és az összeomlásra.
5. A jelenleg hozzáférhető információk és elméletek alapján nem lehet prognosztizálni, hogy mi történik a világgal a következő⁴⁰ évszázadban.

³⁶ A Római Klub (angolul *Club of Rome*) egy nem üzleti szervezet, amely globális eszmecserét folytat különböző nemzetközi politikai kérdésekkel kapcsolatban. A szervezet székhelye kezdetben Hamburgban volt, amelyet 2008. július 1-jén a svájci Winterthurba helyeztek át. A klubot 1968 áprilisában alapították. Az ötlet egy olasz gyáriparosító, Aurelio Peccei-től és a skót Alexander King-től származik. Aurelio Peccei akkor a Fiat és az Olivetti vezetésének tagja és az Italconsult tanácsadó cég elnöke volt. Alexander King a párizsi székhelyű OECD-nél volt a tudományok, technológia és az oktatási terület igazgatója. A két ötleigazdánk sikerült az emberiség jövőjét illető kérdésekről egy konferenciát szerveznie Rómában az Accademia dei Linceiben, amely azonban nem vezetett a várt sikerhez. A konferencia után hat résztvevő találkozott: Aurelio Peccei, Alexander King, Hugo Thiemann, Max Kohlstamm, Jean Saint-Geours és Erich Jantsch. A csoport célul tűzte ki az ötleteik további megvalósítását és elnevezték magukat *Club of Rome*-nak. (Forrás: Wikipédia, a szabad enciklopédia.)

³⁷ Meadows, DH. & Meadows, DL. & Randers, J. & Behrens, WW. (1972). Tömör ismertetését ld. Eduard Pesteltől. In: <http://www.clubofrome.org/docs/limits.rtf>.

³⁸ Peccei, A. (1984). Az eredeti kiadás a Pergamon Press gondozásában jelent meg *One Hundred Pages for the Future* címmel 1981-ben, tehát mintegy évtizednyi távolságból követve a Római Klub 1972-es nagy visszhangot kiváltó, imént idézett művét.

³⁹ Meadows, DH. & Randers, J. & Meadows, DL. (2005)

⁴⁰ (tehát a 21.) – megj.: I. F.

6. *Mind A növekedés határai, mind A növekedés határain túl*⁴¹ című monográfiának legfőbb törekvése az volt, hogy felhívja a figyelmet a globális ökológiai túllövésre, és arra ösztönözze a ma társadalmát, hogy a növekedést, mint a legtöbb problémára való gyógyírt megkérdőjelezze.

Aurelio Peccei-nek az idézett könyv keretei között napvilágot látott tömör elmékedése tulajdonképpen egy hatalmas felkiáltójel. Mindenki által érthető formában teszi egyértelművé: amennyiben a Klub tagjai által követelt változások rövid időn belül nem következnek be: annak végzetes következményei lesznek. Érdemes idézni a magyar kiadás előszavát író *Botos Katalin* néhány összegző gondolatát.⁴²

„A hetvenes évek derekán már világos volt, hogy az emberiség válaszüton van. Dönthet arról, mit cselekszik, hogyan folytatja az eddigieket. Feltéve, ha lesz mit folytatnia. *Választása ugyanis életet vagy halált jelent.*” (Kiemelés: I.F.)

Majd később így folytatja: „Ember! Nézz már körül! Lásd meg, hogy e gondokat jórészt magad teremtetted! Tőled függ, hogy változtatsz-e helyzeteden, avagy maguk alá temetnek az összeomló emberi építmények, intézmények, kezed és eszed művei! A társadalmi mechanizmusok éppúgy csődöt mondtak, mint a gazdasági és természeti szabályozók. Nem működnek olyan erők, amelyek belátható időn belül képesek begyógyítani a természetesen esett sebeket; krónikus gazdasági válság sújtja az iparilag fejlett országokat, és nem segít semmiféle „láthatatlan kéz”. A többpártrendszerre alapozott politikai mechanizmusok is felmondták a szolgálatot. A kínált programok nem meggyőzőek, tűnőfélben a társadalmi folyamatok fölötti kontroll illúziója. Mozgalmak szétesnek, szekták terjednek. Közömbösség és anarchizmus sétál karöltve a fényes neonreklámok alatt. Az elbizonytalanodott, csalódott egyén bevonul magánélete mogyoróhéj-birodalmába. Szorongva néz a nagyvilágba a tv kékes fényű ablakán át.”

„A könyv írója nem szenved hétköznapi rövidlátásban. Történeti szemlélete megóv attól, hogy felnagyítson olyan gondokat, amelyekkel máskor is szembenéztünk, amelyeket már megoldottunk. Azt kereste, ami összehasonlíthatatlan, ami *csak korrunk sajátja*. Ez pedig *képességünk az önpusztításra*, amit szellemünk egyenlőtlen fejlődése hozott magával. Az egeket ostromolja műszaki-technikai tudásunk, de nyomába sem ér erkölcsi-etikai színvonalunk.⁴³ Azt se tudjuk valójában, hogy mi lenne a norma? Van globális világeképünk, de nincs átfogó normarendszerünk.”

Végül álljon itt még egy summázat az említett könyv előszavának írójától.

„Peccei anakronisztikusnak tartja a globális társadalmi rend hiányát, a világ nemzetállamokra tagolódását az egységes ökoszisztéma, technikai metasztisztéma léte mellett. A nacionalizmus fertőzését minden épeszű embernek el kell utasítania; de az, hogy a nagy struktúrák kis struktúrákból szerveződnek, nem mond ellent a világméretű társadalmi kapcsolatrendszer követelményének.” Ezt fejezi ki *Peccei*, amikor

⁴¹ A szerzőknek ez a műve 1992-ben jelent meg.

⁴² *Botos K.* (1984), 7–14. old.

⁴³ *Peccei* a 70-es évekre teszi annak felismerését, hogy az emberiség morális és ökológiai válságba került, aminek következményei kiszámíthatatlanok. Ld.: *Peccei, A.* (1984), 70. p.

azt állítja: „az anyagi forradalmasodás szárnyakat ad az embernek ... ámde társadalmi és politikai szervezeteinek forradalma elmaradt.” Továbbá, hogy „az anyagi forradalmak kibillentették egyensúlyából az embert”.⁴⁴ Megoldást csak gyökeres kulturális váltás hozhat, ennek azonban még a felismeréséig sem jutottunk el.⁴⁵ Szerinte a múlt század 60-as éveitől álmvilágban élünk, s a valóság felismerésének kezdete a 70-es évekre tehető. Ekkor vált világossá, hogy „társadalmi, politikai és lélektani szempontból egy szerfőlit komplex és változókéony struktúrát kaptunk”, de mindmáig nem látjuk világosan, hogy miként kapcsolódnak egymáshoz ezek elemei.⁴⁶ Ebben az évtizedben vált nyilvánvalóvá először az is, hogy a gazdaság válságban van.

A világ tíz legsúlyosabb problémájának (1980-at frunk!) a következőket látja:⁴⁷

1. A demográfiai robbanás.
2. A világ népességének mintegy egynegyede nyomorban él.
3. A bioszféra tönkretétele és elpusztítása.
4. A világgazdaság válsága.
5. A fegyverkezési verseny.
6. A társadalmakon belüli és társadalmak közötti bajok, ide értve a terrorista-szadista ösztönök elszabadulását és a népirtásokra való kedv elterjedését.
7. A technika és a tudomány anarchikus fejlődése.
8. Előregedett és rugalmatlan intézmények.
9. Kelet-nyugati szembenállás, észak-dél közötti szakadás. Ennek következtében a világ mindinkább kormányozhatatlanná válása.
10. Az erkölcsi és politikai irányítás hiánya. „A vezetők nem tudnak fölébe emelkedni ideológiai, hitbeli korlátaiknak, kiváltságaiknak vagy szűken értelmezett felhatalmazásuknak. Az emberi faj drámai küzdelmében magára maradt, nincs kitől várjon iránymutatást.”

Mintha három évtized alatt egy tapodtat se léptünk volna előre. Sőt! A problémák elmélyültek, egy részük a „jészltnál” is drámaibb fejleményekkel szolgált. Szöges ellentétben a Római Klub elképzeléseivel a társadalmakat még mindig nem a minőségi, hanem továbbra is csak a „fizikai expanzió” érdekli. Ezzel szemben a fenntartható társadalom alapvetően más szisztema és prioritás-elvek mentén működik. Íme ezek közül néhány fontos – és mindmáig negligált – szempont.⁴⁸

- A fenntartható társadalom mielőtti döntést hozna egy bizonyos növekedési javaslatlalt kapcsolatban. előbb meg kellene, hogy kérdezze: mi célt szolgál a növekedés, kinek a javát szolgálja, mennyibe kerül, meddig tart és vajon ez a növekedés mennyire tud alkalmazkodni a földi forrásokhoz és nyelők-höz. Egy ilyen társadalom az értékei és a földi korlátokról alkotott legjobb

⁴⁴ Peccéi, A. (1984), 44–45. old.

⁴⁵ Peccéi, A. (1984), 63. old.

⁴⁶ Peccéi, A. (1984), 67. old.

⁴⁷ Peccéi, A. (1984), 74–75. old.

⁴⁸ Meadows, DH. & Randers, J. & Meadows, DL. (2005), 253–255. old.

tudása alapján csak azokat a fejlődési formákat választaná, melyek fontos társadalmi célokat szolgálnak, miközben erősítik a fenntarthatóságot.

- Egy fenntartható társadalom nem állandósítaná a jelenlegi egyenlőtlen elosztási módszereket.
- Egy fenntartható államnak nem kell a reménytelenség és a stagnálás, a munkanélküliség és csőd társadalmának lennie.

A Római Klub elemzéseiben tehát – még ha nem is ezzel a szóhasználattal, de tartalmát tekintve mindenképpen – a globalizációs világtársadalomra és ennek veszélyeire koncentrált. *Peccei* imént idézett könyvében tett megállapítások pedig megelőlegezik *Ulrich Beck* „nagy találmányát” a rizikótársadalomról.⁴⁹ A következőkben ez – különösebb bizonyítás nélkül is – nyilvánvalóvá fog válni. Felfogását hűen fejezi ki az a gondolat, ami szerint *Szókratész* még azt állította: „Tudom, hogy mit nem tudok”, addig „mi azt sem tudjuk, hogy mit nem tudunk”.⁵⁰

Már az előző példából is érzékelhető: a 20. század második felétől számíthatjuk azt a korszakot, amikor kezdetét vette a kiszámíthatatlan – és kimenetelében hol alacsonyabb, hol magasabb valószínűséggel bekövetkező, ám a megvalósulás esetén rendkívül súlyos és akkori (mai) ismereteink szerint (még) jórészt *kezelhetetlen* – *kockázatok sorozata*. Hiroshima és Nagaszaki már tényszerű eredményekkel járó veszélyteremtések voltak. A hidegháború időszakában egyrészt a légköri atomrobbantások jelezték a lehetséges következményeket egy valódi atomháború esetére. Az ezzel való „éles” fenyegetettség (Disznó-öböl tervezett inváziója és a Kuba körüli szovjet atomfegyver-védelmi gyűrű) pedig a világot egy korábban nem ismert, teljesen bizonytalan jövőjű állapotba sodorta. Akkor – szerencsére – az atomhatalmak vezetői elhárították az apokalipszis veszélyét. Ez azonban csak átmenetileg múlt el, búvópatakként időről időre a felszínre tör különféle fenyegetések formájában, amelyeket az azóta tucatnyira bővült atomhatalomnak hol egyike, hol másika dob be a köztudatba. Arra pedig senkinek semmiféle forгатókönyve nincs, hogy egy tényleges támadás esetén – túl az államvezetők részére kialakított bunker védelmén – a lakosságot vagy akár csak annak egy új élet megindításához szükséges részét miként lehetne a következményektől megvédeni.

Különbő nemzetközi és kormányközi tárgyalások folynak, egyezmények születnek, amelyeket jellemző módon mindig azok nem írnak alá, akik a fenyegető pozíciójában vannak, s ha mégis aláírják, akkor szinte garantált az egyéni értelmezés, ami más szavakkal a megállapodások megsértését, felrúgását jelenti.

A nemzetközi jogászok (közöttük a büntetőjogászok) pedig „vakarják a fejüket”, s többnyire semmi esélyük sincs eredménnyel kecsegtető megoldásokra. Közeliünkben folyt a délszláv háború. Mind a nemzetközi rendfenntartó erők, mind a háborút követő nemzetközi bíróság ténykedése minden másnál ékebben bizonyítja, hogy

⁴⁹ A két tudós gondolkodásának hasonlóságához nem fér kétség, amikor *Peccei*nél azt olvassuk: „Az ember fenomenális hatalomra tett szert, amely felülmúlta tudását és többé már nem volt képes sem azt, sem önmagát megfelelően kontrollálni.” Ld.: *Peccei, A.* (1984) 43. old. Ld. továbbá: *Beck, U.* (1986)

⁵⁰ *Beck, U.* (2007/b), 57. old.

éles helyzetekben az effajta szervezetek tevékenysége jórészt haszontalan. Az eddigi tapasztalatok már jelzik, hogy az új kihívásokra

- egyrészt a régi szabályozás alkalmatlan, emiatt a (büntető)jogi revízió haszthatatlan;
- másrészt a jog helyett/mellett alternatív problémamegoldások keresésére van szükség;
- miközben a régi, társadalomra veszélyes cselekményekre továbbra is tettárányos válaszok kelle(né)nek.

E gondolatkört összegezve, az állapítható meg, hogy már a 20. század második felétől kezdődően jelentősen megszorodtak az ismeretlen következményekkel járó kockázatok, s hogy ezek kezelésére, visszaszorítására nem sikerült a társadalomnak megfelelő válaszreakciókat találniuk.

Most csak jelzésként említem meg, hogy ez a folyamat – számos tudományos műhely egybehangzó és tényeken alapuló megfigyelése szerint – az ezredfordulótól további minőségi változásokon megy át. Az ismeretlen következményű kockázatok száma és jelentősége növekszik, s elérkezettnek látszik az a 80-as években már jelzett időszak, amikor az osztálytársadalmakra jellemző kockázatokot felváltja a rizikótársadalomra jellemző, következményeiben jórészt ismeretlen minőségű társadalmi, gazdasági, természeti kockázatok arzenálja.

A kockázatkezeléssel és a rizikótársadalom fogalmi apparátusával foglalkozó szakemberek arra is ráirányítják a figyelmet, hogy hibás felfogás a rizikófogalom egyetlen és egységes értelmezése. Különösen éles ellentmondások figyelhetők meg a szociálliberális és a neoliberalis felfogás híveinek definíciói között.⁵¹ A két liberális felfogás lényegesen eltér egymástól mind a kockázatkezelési technikák, mind a politikai racionalitás tekintetében. Viszont figyelemre méltó az is, hogy a kockázat-alapú stratégiák és politikák a neoliberális országokban sem építkeznek azonos vagy hasonló elvekre. Ezt legkésebben Ausztrália és az USA kockázatkezelési technikái közötti különbségek bizonyítják.⁵² Noha mindkét országot a neoliberálisok kategóriájába sorolják, az USA kriminálpolitikája az exklúzióra, míg Ausztráliáé az inklúzióra alapozódik. Ezt jól bizonyítja a két ország teljesen eltérő droppolitikája.⁵³ A két-fajta felfogás különbözősége arra is visszavezethető, hogy Ausztráliában (hasonlóan Új-Zélandhoz és Kanadához) nagy hagyományai vannak a szociáldemokrácia értékrendszerét tükröző politikának.⁵⁴ Ennek eredményeként a neoliberalizmus és a szociáldemokrácia értékrendje sikeresen ötvöződik, míg az USA-t a neoliberalizmus és a konzervatív értékrend keveréke jellemzi.⁵⁵

A 20–21. század fordulóját még egy, a kockázatok jellegének megváltozásához vezető, történelmi méretekben is jelentős átalakulás jellemezte. Ez pedig a *bipoláris*

⁵¹ Vö.: O'Malley, P. (2002), ill. az ott idézett irodalmat 206. p. Így O'Malley, P. (1992); Rose, N. (2000); Dean, M. (1995).

⁵² Így: O'Malley P. (2002), 206. old.

⁵³ O'Malley P. (2002), 216. old.

⁵⁴ O'Malley P. (2002), 217. old. Ld. még Dean, M. (1995)

⁵⁵ O'Malley P. (2002), 218. old.

világ megszűnése, a két világhatalom mintegy félévszázados versengésének lezárulása, ami a katonai fenyegetettség lényeges csökkenésére vezetett. A 20. század második felére, egészen a 90-es évek kezdetéig, leginkább az volt a jellemző, hogy a két nagyhatalom irtózatossá méretű hadsereggel és fegyverarzenállal biztosította a világ-békét. A szovjet világbirodalom összeomlása a történelmi fordulópontra volt ugyan, ami azonban ugyanakkor nem jelentette azt is, hogy a világ veszélyeztetettsége csökkent, csupán azt, hogy egyes, csökkenő vagy megszűnő kockázatok helyébe mások léptek. A világ izoláltságának feloldása, a „mi” és az „ők” gondolkodásmód felszámolása, az ezzel kapcsolatos védelmi stratégiák leépülése *minden korábbinál nagyobb lehetőséget biztosított* más, korábban épp *e korlátok miatt nehezen érvényesülő kockázatok széles körben való elterjedésének*.⁵⁶ Ebben elsősorban a történelmi folyamatok, ezeken belül is főként a határok leomlása, a szabad utazási és kommunikációs lehetőségek, s ezáltal a globalizáció világméretűvé terebélyesedése játszott fontos szerepet. Mindezek eredményeképp a megelőző időszakhoz képest sokkal nagyobb jelentőségre tettek szert olyan cselekmények, mint a „határokon átívelő bűnözés”, a „terrorizmus”, és az ezek köré szerveződő „bűnelkövetési formák”. Más hangsúlyt kaptak olyan cselekmények is, mint a „korrupció”, a „pénzmosás”. A biztonsági szakembereknek máról holnapra azzal kellett szembesülniük, hogy míg régebben egy vagy néhány országon belül kellett bűncselekményeket és azok elkövetőit felderíteniük, addig a bűnözés egypár éven belül annyira átalakult, hogy a bűnelkövetők nem különülnek el az állampolgárok többségétől, hanem közöttünk és velünk együtt élnek, dolgoznak. Épp ezért a *rizikó a korábbinál diffúzabbá* vált. Ez viszont egyáltalán nem jelenti azt, hogy a jelenlegi kockázatok kevésbé veszélyesebbek az eddigiekénél. Ellenkezőleg! Épp ezért a bűnözéskontroll az utóbbi évtizedekben – mind nemzeti, mind nemzetközi vonatkozásokban – gyökeresen új kihívásokkal szembesült.⁵⁷

KOCKÁZAT-FOGALOM ÚJ MEGKÖZELÍTÉSBEN, KOCKÁZATOS KÖVETKEZMÉNYEKEL

Társadalmunk a több évezredes, évszázados kockázatok egyik részével ma *továbbra is együtt él*, míg másik részük a tudományos-technikai fejlődés, valamint a társadalom szerkezetében és gondolkodásában bekövetkezett változások eredményeképp *megszűnt* vagy *háttérbe szorult*. Ma a kockázat egy olyan, számos elemből álló rugalmas, részben önszabályozó rendszerként fogható fel, amelynek egyik elemében bekövetkezett változások maguk után vonják – sokszor nem tervezetten – más területe(ke)n is az átalakulást. Mindennapjainkból megszámlálhatatlanul sok

⁵⁶ A globalizáció és rizikó összefüggéséről ld.: Marx, R. (2008), 164–165. old. Itt Marx arra hívja fel a figyelmet, hogy amennyiben a nyertesek és vesztesek közötti ellentéteket nem vesszük figyelembe: a kockázatok körét tovább bővíjük, s a két, egymástól mindinkább eltávolodó réteg szellemi-morális különbözősége politikai következményekkel is jár. Ld. még morális dimenzióban, úgymint szolidaritás és igazságosság: Marx, R. (2008), 175. old.

⁵⁷ Részletesen ld. Flyghed, J. (2005)

ilyen összefüggés hozható fel, mégha gyakran nem is gondolunk ezekre. Néhány példa: a tudomány fejlődésének hatására egy sor olyan egészségi kockázattól sikerült mentesülnünk, amelyek nemcsak az életkor növekedésére, de pl. a baleseti kockázatok következményeire is befolyással vannak. Ugyanakkor a társadalmi változások következtében elszaporodó stresszhatások, mint például a motorizáció, vagy háztartások gépesítetttsége – minden óvintézkedés ellenére – megnövelte az egészségi kockázatot, s az életkor növekedésének ellenében hat.

A felsorolásban szereplő kockázat-fajtákhoz *társulnak* az új típusú, a rizikótársadalomra jellemző, korábban nem ismert kockázatok. Ezek hatásaival szemben az emberiség legalább annyira kiszolgáltatott, mint pl. a megfelelő ellenszerek megtalálása előtt a középkor tömegmértekekben és megzabolázhatatlanul terjedő járványainak. Ám azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy a példabeli esetek egy-egy, földrajzilag jól körülhatárolható területen okoztak többé-kevésbé előre felbecsülhető károkat, míg a rizikótársadalom következményei előre jelezhetően az előbbi csoportba soroltaknál nagyobb területeken (pl. világméretben) jelentkeznek(?), csak az nem ismert, hogy ezek a hatások milyen láncreakciókat fognak(?) kiváltani, s az mégkevésbé, hogy ezek következményeire lesznek-e adekvátan tekinthető elhárító válaszok.

Az új típusú kockázatok egyik része – legalábbis jelen ismereteink szerint – eleve a *társadalmak működési zavarai*ból keletkezik, míg másik része a *természeti környezet* visszafordíthatatlannak tűnő *károsodásaiból* eredeztethető. Ami közös a kettő között, hogy mindegyik csoport emberi tevékenység vagy mulasztás hatásait viseli magán, tehát a kedvezőtlen, számos esetben nemhogy nem kívánt, de nem is várt „mellékhatások” okozója az ember, az emberek kisebb-nagyobb csoportja, végső soron az emberiség, hangsúlyozva, hogy az egyén felelőssége a 0-tól (semmi felelősség) az 1-ig (totális felelősség) vezető egyenes mentén, nagyon különböző pontokon helyezhető el.

Az előadottakból is következik, hogy az egész világra kiterjedő rizikótársadalom-elmélet különbséget tesz a régebbi és az újabb fajta kockázatok között. Ez utóbbiak legfőbb ismérvei a következők:³⁸

1. *Delokalizáció*: az okok és a következmények nem korlátozódnak egyetlen földrajzi helyre vagy térségre, ezek világszerte átfogják az egész glóbuszt.
2. *Kiszámíthatatlanság*: a következmények elvileg kalkulálhatatlanok. Léteznek ún. hipotetikus kockázatok, amelyek azon alapulnak, hogy a tudomány nem tud normatív ismeretekre támaszkodni.
3. *Kompenzálhatatlanság*: előzményként arra kell utalni, hogy az ún. első modernizáció azon a feltételezésen alapult, hogy valamely esemény veszélyes következményei, továbbá a döntések nyomában járó veszélyek kompenzálhatók. Arra csak lassan – elsősorban a humán genetika fejlődése során – derült fény, hogy vannak visszafordíthatatlan folyamatok. Ezeket csak megelőzéssel lehet kordában tartani, a kompenzációs stratégia itt már többnyire

³⁸ Beck, U.: (2007/b), 63–64. old.

csődöt mond. Az előre nem kalkulálható veszélyek delokalizációja mind térben, mind időben, mind társadalmi kihatásait tekintve olyan láncreakciókat indítanak el, amelyeknek sem a következményei, sem a kezelésüket célzó beavatkozások hatásai nem láthatók előre

A rizikótársadalom lehetséges kockázataival foglalkozó szakértők véleménye megegyezik abban, hogy *sem a társadalmak, sem azok reprezentánsai* (elsősorban a politikusokra, mint döntéshozókra utalok) *nem tulajdonítanak elégséges jelentőséget az említett tényeknek, illetve változásoknak.* A társadalom képviselői szinte reflexszerűen csak tűzoltásra koncentrálnak, tehát kizárólag az épp akut problémák kezelése foglalkoztatja őket.

Ennek a megállapításnak nem mondanak ellent azok a tények, amelyek abban összegezhethők, hogy – mivel az új problémák bizonyos mértékig megkerülhetetlenek – korlátozott számban gesztusokra kerül sor, amiknek tartalma azonban nem más, mint annak deklarálása: „igen, tudunk ezekről a jelenségekről, konferenciákat hívunk össze a kedvező megoldások megtalálására, sőt akár szervezeteket is felállítunk, hogy minél szélesebb körben észlelhető legyen igyekezetünk”. Csak épp a megoldás irányába mutató tettek maradnak el. De hát ez egy évszázadok óta bevett szokás, a demokrácia lényegi elemeinek része, miért pont e területen történne minden másképp?

A fogalmak szintjén ismert, tudósok által évtizedek óta feltárt, olykor részleteiben vitatott társadalmi és természeti jelenségek a szavakon túl valódi, tettekben megvalósuló válaszokat igényelnének. Ezek pedig rendre elmaradnak, vagy ha vannak is, azok nélkülözik a szakmaiságot.

Mi jelezhetné a szakértelem, a szakszerű hozzáállást? Például az, ha programokat láthatnánk, amelyek azt célozzák, hogy ahol csak lehet, a minőséget mérhetővé tesszük. Azt tudjuk(?), hogy mibe kerül havi vagy évi bontásban egy adott ország egy-egy állampolgárának valamely veszteségesen működő közüzem fenntartása (de azt már nem, hogy szakszerű prognózis szerint meddig és mennyibe kerülne ennek a közüzemi szolgáltatásnak a megszüntetése). Arról viszont becslések sincsenek, hogy a klímaváltozással együtt járó tömeges népvándorlás vagy a természetes ivóvízkészletek kimerülése milyen – társadalmi és gazdasági – hatásokat eredményez.

Rengeteg előny/hátrány-, illetve költség/haszon-elemzési módszer vált közkincsé az utóbbi fél évszázadban. Alkalmazásuk mikroszinten bebizonyította erős és gyenge oldalait, s ezek ismeretében számos fejlesztésre, korrekcióra került sor. Jelentős fejlődésen ment keresztül a prognóziskutatás. Makroszinten azonban az alkalmazás erősen korlátozott, s ez talán nem véletlen. Akiknek e számítások ismeretében döntéseket kellene hozniuk, az információk nélkül is sejtik: csak rossz döntések között válogathatnak. A különböző (optimista, középútas és pesszimista) szcenáriók ezért inkább kedvezik a számításokat mellőző becsléseket, amik gyakran nem sokban különböznek eleink ma áltudományosnak tekintett jóslásaitól.

Ettől a trendtől aligha véletlen, hogy új erőre kaptak az okkultizmus „modern” változatai, a világvége-jóslatok, s a kuruzslók rég látott népszerűségnek (és nem melleleg: anyagi jólétnek) örvendenek. Az emberek ugyanis nem akarnak bele-

nyugodni sem abba, hogy akiknek ez feladatuk volna, semmiféle jövőképet nem adnak nekik, abba meg még kevésbé, hogy ha ilyen képet fel is vázolnak előttük: riasztáson kívül semmilyen más kielégítő megoldáshoz vezető utat nem jelölnek ki számukra.

RIZIKÓ-KONTROLL

Evidenciaként kezelhető megállapítás, hogy a különféle bonyolult folyamatok megfelelő kontroll hiányában előbb-utóbb diszfunkcionálisakká válnak. Ennek következménye pedig a működésképtelenség vagy az eredeti célokkal ellentétes működés. Mindkettő súlyosabb esetekben káoszba torkollhat. Ezért van szükség az *állandó folyamat-ellenőrzésre*, ami minél bonyolultabb, annál fontosabb. Az ellenőrzésnek elsősorban arra kell irányulnia, hogy a folyamat a tervezettnak megfelelően zajlik-e, másodsorban arra, hogy nem merülnek-e fel a működés során olyan előre nem látott anomáliák, amelyek a korábbi előny-hátrány (költség-haszon) elemzést felülírják. Azaz: nincs-e szükség a működő rendszer felülvizsgálatára amiatt, mert a működés során olyan mennyiségi és/vagy minőségi információk keletkeztek, amelyek kockázatait figyelembe kell venni, és ezek ismeretében a folyamat módosítására van szükség, esetleg le kell azt állítani.

Annak érdekében, hogy a *veszély elhárítását célzó tevékenység hatékonysága* (vagy feleslegessége, eredménytelensége) egyértelművé váljék, néhány kritérium mentén elméleti kérdéseket is fel kell tennünk, s ezekre válaszokat kell kapnunk. Ezek a következők:³⁹

1. **Fenyegetés-kritérium.** Vannak-e adatok arra vonatkozóan, hogy új vagy régi fenyegetés bekövetkezik-e a közeli jövőben? Vannak-e megbízható és verifikálható tények erre vonatkozóan?
2. **Sérelem-kritérium.** Amennyiben a fenyegetés valósággá válik, elő fog-e idézni jelentős sérelmet?
3. **Hatékonyság-kritérium.** Nyilvánvaló-e, hogy az ellenintézkedések hatékonyak a releváns fenyegetés szempontjából? És ha igen, a hatékonyság arányban áll-e az ellenintézkedés költségeivel?
4. **Arányossági kritérium.** Az egyén integritásába való behatolás arányban áll-e a fenyegetéssel és a potenciális sérelemmel?

Amennyiben az 1. kérdésre nem adható igenlő válasz, semmiféle új intézkedés nem alkalmazható. De akkor is kérdésre leírt a 4. kérdésre adandó pozitív válasz, ha az 1-3. kérdésekre adott válaszok igenlőek. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy az intézkedéseket anélkül hozzák meg, hogy a felsorolt kérdéseket előzetesen akárcsak feltennék.

Vannak olyan életterületek (így pl. üzemek), ahol a most leírtak rutinszerű tevékenységgé váltak, sőt még arra is nagy gondot fordítanak a tervezők és az üzemeltetők, hogy a kontrolltevékenységet végzők a vészjelzéseket ne hagyassák fi-

³⁹ Flyghed, J. (2005), 172-173. old.

gyelmen kívül. (Ilyenek pl. a nagyon kis valószínűséggel bekövetkező, ám hibázás esetén nagy kockázatot jelentő közüzemek, mint az atomerőművek, vegyüzemek.)

Azt tudjuk, hogy a kontrolltechnika – még ha némi fáziskéséssel is – a természettudományosan felismert veszélyforrások egy részével lépést tart. Elég az autógyártásra utalni, ahol az utóbbi évszázadban a biztonságtechnika óriási fejlődésen ment keresztül, s ma már az emberi hibázások, téves situáció-megítélések tekintélyes részének kivédésére képes. Azt is tudjuk, hogy ez a folyamat korántsem érte el csúcspontját, szinte hónapról hónapra újabb kedvező változásoknak lehetünk tanúi.

A probléma onnan kezdődik, amikor a *hosszú távon jelentkező kárforrásokat kellene idejekorán felismerni és azok kárkövetkezményeit megakadályozni*. Amint arról más helyütt szoltam: egyrészt a rövid távon jelentkező haszon, másrészt a lehetséges kárkövetkezmények bekövetkezésének bizonytalansága gyakran megakadályozza az adekvát döntéshozatalt. Amikor pedig a nem kívánt következmény (nem-szándékolt mellékhatás formájában) már egyértelművé válik, a korrekcióra vagy már nincs lehetőség, vagy a magas költségek miatt elmarad a beavatkozásra irányuló készség.

Különösen nehéz feladvány, ha *egyik helyen keletkezik a nyereség és másik helyen a veszteség*. Ezzel a konfliktussal a nagy kockázatú jelenségekkel összefüggésben egyre gyakrabban fogunk szembetalálkozni. A példák – a nyereség és a veszteség nagyságától és kiterjedésétől függően – a végtelenségig sorolhatók. A *globalizáció* e területen is letette névjegyét. A példák sora vég nélküli, a magas kockázatú veszélyes üzemektől kezdve, a vízzennyezésen át, a vízhiány-okozásig, és a világot vagy annak jelentős részét „lefedő” környezetszennyezésig.

A kockázatok egy része jellegénél fogva nem állítható meg az országhatároknál. Ezért hiába gondolkodik felelősen egy vagy több állam e feladattal megbízott bürokráciája (törvényhozástól az ellenőrzésen át a drákói szigorúságú szankciókig terjedő számos eszközt bevetve), ha másutt erre nem figyelnek, mert nincsenek kellő információk birtokában, vagy éppenséggel a megfelelő anyagi eszközök hiányoznak a biztonság magasabb szintre emeléséhez.

Az utóbbi évtized nagy jelentőségű – mert több országon átívelő vagy esetleg világméretű – kockázatainak kezelését tanulmányozva azt figyelhetjük meg, hogy inkább növekszik, de legalábbis nem csökken a *szavak és tettek közötti távolság*.

Látszólag a politikusok, állami vezetők, és hivatalnokok viselkedése arra enged következtetni, hogy mindent megtesznek a veszélyek elhárítására, illetőleg minimalizálására. Hatalmas kampányokat szerveznek, nemzeti és nemzeteken átívelő intézményeket hoznak létre, ezek égisze alatt konferenciákat, kongresszusokat tartanak, propaganda-anyagokat készítenek és köröznak a világban. Ezek mind-mind azt a benyomást keltik, hogy a maguk részéről mindent megtesznek a biztonság védelmére, a káros következmények elhárítására. Ebből az igyekezetből sokan és jól megélnék, s nem tagadható: korlátozott mértékben olykor eredmények is születnek, csak éppen az átütő siker marad el. *A látszat és a valóság* között továbbra is szakadék tátong, s a fenntartható fejlődésnek egyre több kérdőjel állja útját.

A folyamatok előrehaladtával egyre növekednek a kutató kétségei, hogy valójában a jelenlegi kontroll látszólagos és valóságos aktorai közül kiknek van döntő szava, kik a valóságos cselekvők, s kiknek az érdekeit fedik el a szómágiák bajnokai? Másképp fogalmazva: kinek áll érdekében és kinek nem a jelenlegi – mindinkább érzékelhetően alacsony hatásfokú – kontrolltechnika fenntartása?

ÖSSZEZÉS

Az előzőekben vázlatos áttekintést kaphattunk nemcsak a kockázat fogalmáról, hanem rövid betekintést nyerhettünk a társadalmi-gazdasági változásokkal együtt járó várt és várható, valamint nem várt és nem várható kockázatokról.

Ennek a rövid áttekintésnek a summázata abban adható meg, hogy az emberiség történelme a kezdetektől egybefonódott a rizikóval és rizikóvállalással.

Az egyes ember éppúgy, mint a különféle szerepeket betöltő és feladatokat ellátó embercsoportok, közösségek, hatalmi konstellációk a kockázatkezelés során vagy észre sem vették, hogy „rizikóvállalásban vannak”, vagy – legalábbis többnyire – önként vállalt kockázattal járó tevékenység során meg voltak győződve arról, hogy abból nyertesként kerülnek ki.

A múltban megvalósult kockázatos tevékenységek kimenetelének többsége többnyire előre látható volt (legalábbis a külső szemlélő részéről), mert vagy ismétlődő kockázatvállalásról volt szó, vagy olyan rizikóvállalásról, aminek bemeneti elemei, ezek kölcsönhatásai nagyságrendileg ismertek és definiálhatók voltak. Csak ritkán fordultak elő olyan mértékű és minőségű kockázatok (pl. hatalmas földrengések, vulkánkitörések, meteorit-becsapódások), amik, mint látjuk, tőlünk teljesen független természeti jelenségek következményei, s amelyek nagyszámú embert kényszerítettek, kényszerítettek olyan helyzetbe, hogy kockázatot vállaljon.

A rizikótársadalom kora valójában nem ma, hanem nagyjából az ipari forradalom vívmányainak eltömegesedésével elkezdődött, de a modern technológia általánossá válásával egyidőben kezdett kiteljesedni. Ekkortól datálódik az a korszak, amikor már beszélni kellett a fenntartható növekedésről – ennek mind társadalmi mind természeti vonatkozását illetően. A 20. század nyolcvanas éveitől jöttek rá néhányan arra, hogy az idő az előbb említett lehetőséget (fenntartható növekedés) már meghaladta, s mind az egyesek által előszeretettel három fejlettségi szintre osztott világ különböző részeinek szerepe megváltozott, mind az egész földi társadalmi-tervezési életrend nemcsak a magát legfejlettebbnek „hívó” első világbeli hatalmak, hanem az egész emberiség kontrollja alól kiesésűzött. Mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt mind több az olyan társadalmi-gazdasági és természeti jelenség, aminek súlyos, ugyanakkor kiszámíthatatlan, s épp e kettő miatt a korábban nem ismert kockázati szintre emelkedett következményei jórészt ismeretlenek, s már csak emiatt is, vagy egyáltalán nem lesznek kezelhetők vagy hatásuk csupán nagy erőfeszítésekkel mérsékelhető elviselhető szintre.

Rá kell jönnünk arra, hogy a hagyományos kockázatkezelési technikák (ezek között a jog, témánk szempontjából különösen fontosnak tekintett büntetőjog) részben továbbra is működőképese a már jól ismert mikroszintű rizikótényezők hatásainak

kordában tartására, de – legalábbis jelen tudásunk szerint – *teljesen alkalmatlanok arra, hogy részesei legyenek az új makrokockázatok káros következményeinek elhárítását célzó erőfeszítéseknek.*⁶⁰

Kiindulási alapként kínálkozik egy *új biztonsági koncepció* kidolgozása.⁶¹ Ennek alapja az a felismerés, hogy míg korábban a fegyveres támadás iránya meghatározható volt, addig a hidegháború elmúltával az ellenség felbukkanása bármelyik irányból elképzelhető. Ennek folytán valójában a fenyegetés és a kockázat spektruma a korábbi időszakhoz képest kiszélesedett. A svéd parlament biztonsági koncepciójának kidolgozásakor – a katonai támadás lehetősége mellett – a posztindusztriális társadalom sebezhetőségét eredményező nemzeti kockázatnak nyilvánította a más országokból kiinduló nemzetközi válságokat és konfliktusokat, a szolgáltató iparban bekövetkező válságokat, a gazdasági egyensúlytalanságot, a tömeges migrációt, a nacionalizmust, az etnikai és kulturális konfliktusokat és a terrorizmust.⁶² Míg az előbbi kockázatokat az egyik besorolás az alacsonyak közé helyezte el, egy másik jelentés a *90-es évek legkockázatosabb történései* közé sorolta a társadalmak szociális és gazdasági szétszakadását, a nemzetek közötti konfliktusokat, a környezet-szennyezést, az anyagi javak szűkösségét, és a modern társadalmak összességének sebezhetőségét.⁶³ Mindebből az a következtetés vonható le, hogy nemcsak a katonai és a polgári védelmet kell közös alapokra helyezni, hanem a védekezést ki kell terjeszteni a lakosság egészére, amit a probléma holisztikus megközelítésének szokás nevezni. Ily módon a sebezhetőség elleni védekezés költségei jelentősen csökkenthetők.

Ebből a szempontból nem közömbös arra is tekintettel lenni, hogy az emberek milyen kockázatok vállalása iránt mutatnak erős késztetést, illetve melyek azok a kockázatok, amelyeket inkább averzióval fogadnak. Mert azt is megállapították a kutatók, hogy a különféle jellegű kockázatokkal szembeni beállítódás – nagy mintákat is figyelembe véve – jelentős eltéréseket mutat.⁶⁴ A rizikókészség és a rizikó akceptálása közötti kapcsolatról számol be a következő táblázat:

MAGAS

A BEKÖVETKEZÉS VALÓSZÍNŰSÉGE NAGY

önkéntesség
kontrollálhatóság
egyéni érintettség
igazságos kockázati eloszlás
csoportban
ismert személyekkel

ALACSONY

A KÁRKÖVETKEZMÉNY LEHETŐSÉGE

NAGY
kényszerűség
kontrollálási lehetőség alacsony
harmadik személy érintettsége
igazságtalan kockázati eloszlás
egyedül
ismeretlenekkel

⁶⁰ A kockázatkezelés korlátaira részletesen hívja fel a figyelmet. Ld. *Munkler, H.* (2010/a), 17. old.

⁶¹ *Vö.: Flyghed, J.* (2005), 166. old.

⁶² *SOU 2003:32.* Idézi: *Flyghed* (2005), 166. p. (SOU = Statens offentliga utredningar = Swedish Government Official Reports)

⁶³ *Proposition 1996/97:4*, 53. Idézi: *Flyghed J.* (2005) 167. old.

⁶⁴ *König, W.* (2010), 216. old.

érzékelhető bekövetkezési lehetőség
későbbi kárbekövetkezés
nem látható kockázat

a bekövetkezés lehetősége nem érzékelhető
azonnali kárbekövetkezés
látható kockázat

A 21. század kezdetére jórészt kialakultak azok a *potenciális támadási felületek*, amelyek valamennyi európai országban (sőt Európán kívül is) az állam működése számára a legnagyobb veszélyt jelentik. Ezek a következők:⁶⁵

- terrorizmus;
- a menekültek és segítők erőteljes befolyása;
- tömeges kártevésre alkalmas mennyiségű fegyverek elterjedése;
- nemzetközi szervezett bűnözés;
- környezetkárosítás;
- az olyan létfontosságú infrastrukturális rendszerek tönkretétele, mint az elektromos hálózat, rádió és televízió, telekommunikáció, számítógépes hálózat és a víz;
- biológiai és vegyi fegyverek használata.

Ami szintén lényeges megállapítás: mai „nyugati” társadalmakban a kockázat valamiféle kultúrája mindenütt jelen van. Az irodalomban csakúgy, mint a munka világában, az emberek egymás közötti kapcsolataiban, az élelmiszerfogyasztásban, a szabadidő eltöltésében, a biztonság és a személyes egészség védelmében.⁶⁶ A világ azonban megváltozott, s az új globális kihívások új válaszokra várnak.⁶⁷

⁶⁵ Flyghed, J. (2005), 170–171. old.

⁶⁶ Mythe, G. & Walklate, S. (2006). 124. old. Ld. még az ott idézetteket, így Beck, U. (1992); Culpitt, I. (1999); Caplan, P. (2000); Denney, D. (2005); Mythen, G. (2005).

⁶⁷ „For last year's words belong to last year's language and next year's words await another voice. In: Eliot, TS. (1999). Idézi: Delmas-Marty, M. (2002), 286. old.

IRODALOM

- BECK, U. (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: SAGE Publications.
- BECK, U. (2007/a): Einleitung. In: Beck, U. (Hrsg. 2007). 7–11. old
- BECK, U. (Hrsg) (2007): *Generation Global*. Ein Crashkurs. Suhrkamp.
- BECK, U.: (2007/b): *Leben in der Weltrisikogesellschaft*. In: Beck, U. (Hrsg.) (2007). 57–73. old.
- BERNSTEIN, PL. (2007): *Wider die Götter. Die geschichte der modernen Risikogesellschaft*. 5. überarbeitete Auflage. Murmann.
- BEZEGH A. (2008): Fejezetek a környezeti kockázatok menedzsmentjéből 2. 2008. szept. 17. In: http://kockazatok.kkft.bme.hu/files/2008Kockazat2_BMEpdf.pdf
- BOTOS K. (1984): Aurelio Peccei szorongató gondolatai elé. In: Peccei, A. (1984): *Kezünkben a jövő. A Római Klub elnöke világproblémákról*. Gondolat. 7–14. old.
- CAPLAN, P. (2000): *Risk Revisited*. London: Pluto.
- CULPITT, I. (1999): *Social Policy and Risk*. London: SAGE Publications.
- DEAN, M. (1995): *Governing the Unemployed Self in an Active Society*. *Economy and Society* 24(4): 559–583. old.
- DELMAS-MARTY, M. (2002): *Global Crime Calls for Global Justice*. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Vol. 10/4, 286–293. old.
- DENNEY, D. (2005): *Risk and Society*. London: SAGE Publications.
- DUFFUS, JH. (1993): Glossary for chemists of terms used in toxicology, *Pure Appl. Chem.* (74)5, 2003–2122. old.
- ELIOT, TS. (1999): 'Little Gidding', in 42 Four Quartets (trans. P. Leyris).
- EMCDDA, *Guidelines for the Risk Assessment of New Synthetic Drugs* (Luxembourg, 1999)
- Energy Policy Act of 1992*, United States
- EWALD, F. (1991): *Insurance and Risks*. In: Burchell, G. & Gordon, C. & Miller, P. (Eds. 1991). Pp. 197–210. old.
- FLYGHEAD, J. (2005): *Crime-Control in the Post-Wall Era: The Menace of Security*. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 6:2, 16–182. old.
- GIDDENS, A. (2000): *Elszabadult világ. Hogyan alakítja át életünket a globalizáció? Perfekt Kiadó*.
- GIORDANO, PC. & CERNKOVICH, SA. (1997): *Gender and antisocial behavior*. In: Stoff, D. M. & Breiling, J. & Maser, J. D. (Eds. 1997). 496–510. old.
- GREENGRASS, M. (1996): *English Projektors and Contingency Planning int the Later Seventeenth Century*. Paper Presented as Publicists and Projectors in Seventeenth-Century Europe Conference, Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel; 8–10 February
- HANNAH-MOFFAT, K. (1999) *Moral Agent or Actuarial Subject: Risk and Canadian Women's Imprisonment*, *Theoretical Criminology* 3(1): 71–95. old.

- KINDLER J. (1998): *A közjólét mérésének problémái. Jubileumi Tudományos Ülésszak (IV. kötet)*. BKE, Budapest.
- KÖNIG, W. (2010): Autocrash und Kernkraft-GAU. Zum Umgang mit technischen Risiken. In: Münkler, H. & Bohlender, M. & Meurer, S. (Hg. 2010). 207–222. old.
- LANCTÔT, N. & LEBLANC, M. (2002): Explaining deviance by adolescent females. In Tonry, M. (Ed. by 2002). 113–202. old.
- MARTENS, PL. (1997): Immigrants, crime, and criminal justice in Sweden. In: Tonry, M. (Ed. by 1997). 183–256. old.
- MARX, R. (2008): *Das Kapital*. Ein Plädoyer für den Menschen. Pattloch.
- MEADOWS, DH. & MEADOWS, DL. & RANDERS, J. & BEHRENS, WW (Eds. 1972): *The Limits To Growth*. A Report to The Club of Rome. Universe.
- MEADOWS, DH. & RANDERS, J. & MEADOWS, DL. (Szerk. 2005): *A növekedés határai 30 év múltán*. Kossuth Kiadó.
- MOFFITT, TE. & CASPI, A. & RUTTER, M. & SILVA, PA. (Eds. 2001): *Sex differences in antisocial behaviour*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MÜNKLER, H. & BOHLENDER, M. & MEURER, S. (Hg. 2010): *Sicherheit und Risiko*. Über den Umgang mit Gefahr im 21. Jahrhundert. Transcript. Sozialtheorie.
- MÜNKLER, H. (2010/a.): *Strategien der Sicherung: Welten der Sicherheit und Kulturen des Risikos*. Theoretische Perspektiven. In: Münkler, H. & Bohlender, M. & Meurer, S. (Hg. 2010). 11–34. old.
- MYTHE, G. & WALKLATE, S. (2006): Communicating the terrorist risk: Harnessing a culture of fear? *Crime Media Culture*; 2; 123–142. old.
- MYTHEN, G. (2005.): Employment, Individualisation and Insecurity: Rethinking the Risk Society Perspective. *The Sociological Review* 8(1): 129–149. old.
- NOFZINGER, S. & KURTZ, D. (2005): Violent lives: A life style model linking exposure to violence to juvenile violent offending. *Journal of Research in Crime and Delinquency* 42, 3–26. old.
- O'MALLEY, P. (1992): Risk, Power and Crime Prevention. *Economy and Society* 21(3): 252–275. old.
- O'MALLEY, P. (2002): Globalizing risk? Distinguishing styles of 'neo-liberal criminal justice in Australia and the USA. *Criminal Justice* Vol. 2(2): 205–222. old.
- O'MALLEY, P. (2008): Experiments in risk and criminal justice. *Theoretical Criminology* Vol. 12(4): 451–469. old.
- OSGOOD, DW. & ANDERSON AL. (2004): Unstructured socializing and rates of delinquency. *Criminology* 42, 519–549. old.
- PAUWELS, L. & SVENSSON, R. (2009): Adolescent Lifestyle Risk by Gender and Ethnic Background. Findings from Two Urban Samples. *European Journal of Criminology*, Volume 6 (1): 5–23. old.
- PAUWELS, L. (2007): *Buurtinvloeden en jeugd delinquentie. Een toets van de sociale desorganisatietheorie*. The Hague: Boom Juridische Uitgevers.

- PECCEI, A. (1984): Kezünkben a jövő. A Római Klub elnöke világproblémákról. Gondolat.
- PRINS, H. (1996): Risk Assessment and Management in Criminal Justice and Psychiatry. *The Journal of Forensic Psychiatry*, Vol. 7, Number 1. pp. 42–62. old.
- RIGAKOS, GS. & HADDEN, RW. (2001): Crime, Capitalism and the 'Risk Society': Towards the same olde modernity? *Theoretical Criminology* Vol. 5. (1): 61–84. old.
- SAMPSON, RJ. & LAUB, JH. (1993): *Crime in the making. Pathways and turning points through life*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- SVENSSON, R. & PAUWELS, L. (2008): Is a risky lifestyle always "risky"? The interaction between individual propensity and lifestyle risk in adolescent offending: A test in two urban samples. *Crime & Delinquency*. OnlineFirst, published on September 24, 2008, DOI: 10.1177/0011128708324290. (ISSN 1552-387X).
- SVENSSON, R. (2004): Shame as a consequence of the parent–child relationship: A study of gender differences in juvenile delinquency. *European Journal of Criminology* 1, 477–504. pp.
- TONRY, M. (Ed.) (1997): *Ethnicity, crime, and immigration. Comparative and cross-national perspectives. Crime and justice. A review of research*, vol. 21. Chicago: Chicago University Press.
- TONRY, M. (Ed.) (2002): *Crime and Justice*, vol. 29. Chicago: University of Chicago Press.
- AZSONYI, AT. & PICKERING, LE. & BELLISTON, LM. & HESSING, D. & JUNGER, M. (2002): Routine activities and deviant behaviors: American, Dutch, Hungarian, and Swiss youth. *Journal of Quantitative Criminology* 18, 397–422. old.
- WIKSTRÖM P.-OH. & SVENSSON R. (2008): Why are English youths more violent than Swedish youths? A comparative study of the role of crime propensity, lifestyle and their interactions. *European Journal of Criminology*, 5, 327–348. old.
- WIKSTRÖM, P.-OH. & BUTTERWORTH D. (2006): *Adolescent crime: Individual differences and lifestyles*. Cullompton: Willan Publishing.
- WIKSTRÖM P.-OH. (2005): The social origins of pathways in crime: Towards a developmental ecological action theory of crime involvement and its changes. In: Farrington, D. P. (Ed. by 2005). 211–245. old.
- WYNNE, B. (1996): May the Sheep Safely Graze? A Reflexive View of the Expert–Lay Knowledge Divide. In: Lash, S. & Szerszynski, B. & Wynne, B. (Eds. 1996). 44–83. old. Idézi: O'Malley, P. (2008).

DILEMMAS OF RISK MANAGEMENT AND RISK ANALYSIS⁶⁸

(NEW TYPE OF RISKS SPECIFIC FROM THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY AND THE CONTRADICTIONS OF THE ANSWERS TO THEM)

Summary

In his study the author outlines not only the concept of risk but the reader gains brief insight into the expected and expectable as well as the not expected and expectable risks accompanying the societal and economic changes.

The summary of this brief outline is the fact that from the beginning the history of the humankind has been intertwined with risks and risk-taking.

The individual, similarly to the groups, communities, authoritative constellations holding different functions and performing different tasks failed to realize that they were in risk-taking during risk management. Or, most often, during their voluntary action involving risk they were convinced of their successful accomplishment.

The outcome of most of the risky activities accomplished in the past could be mostly foreseen (at least from the part of the external bystanders) as risk taking was either repetitive or it was such a risk taking the input elements of which as well as their interactions had been known and definable by the magnitude. Rarely do risks of such degree and quality happen (e.g. enormous earthquakes, volcanic eruptions or meteorite collisions) that are the consequences of natural events completely independent from forcing or having forced a large number of people in a position to take risks.

It was not recently that *the age of risk society* began but around the time when achievements of the Industrial Revolution became widespread, however it started evolve at the same time with the generalisation of modern technology. The era when *sustainable growth* – related to both its social and natural aspects – had to be spoken dates back to the above mentioned time. Since the 80s of the 20th century some people have realized that time has already passed the above mentioned opportunity (namely: the sustainable growth), and the role of the different parts of the world – tend to divided to three levels of development by some. In addition, the whole earthy social-natural pattern of life has gone out of the control of the whole humanity and not only out of the control of the powers of the first world considering themselves to be the most developed ones. In terms of both quantity and quality, there are more and more socioeconomic and natural phenomena which result in dangerous and at the same time unpredictable consequences. Because of being dangerous and inestimable, these consequences, which have arisen to a *previously unknown risk level* are largely unknown and thus they will be either unmanageable or their effects can be mitigated an endurable level with only great efforts.

We must realize that the *traditional risk management techniques* (including law and criminal law respectively – the one that is of great importance from the point

---

⁶⁸ The author hereby gratefully acknowledges the heads and staff of Max-Planck Institut ausländisches und internationales Strafrecht in Freiburg, Germany for their assistance over several years a part of which is this present paper.

view of this study) are further on only partially operational for keeping the effects well-known micro level risk factors in check. However according to our present knowledge they are totally unsuitable for being the part of efforts aiming at eliminating the harmful consequences of the new macro risks.

Drawing up a new safety concept can be the starting point. The basis of which is the realization of the following: the direction of armed attacks used to be definable however after the cold war the appearance of the enemy can be expected from each direction. Therefore the spectrum of threat and risk has been expanded compared to the earlier period. The Swedish Parliament while drawing up its safety concept – besides the possibility of a military attack – declared national crisis and conflicts from other countries as national risks resulting in the vulnerability of post-industrial societies. Besides national crisis and conflicts from other countries, crisis in the service industry, the economic disequilibrium, mass migration, nationalism, ethnic and cultural conflicts and terrorism are regarded as national risks of that kind, too. While the aforementioned risks are placed to be among the low ones according to one classification, another report considered the fact that societies and economies were torn apart, the conflicts among nations, pollution, the shortage of material assets and the vulnerability of the totality of modern societies as processes of the 1990s that posed the highest risks. It may be concluded from the preceding facts that not only military and civilian protection should be brought together on a common platform but protection should be extended to the whole population. It is regarded to be the holistic approach of the problem. Thus the costs of protection against vulnerability can be reduced significantly.

From this point of view it is relevant to take into account what sort of risks people tend to show inspiration for, or rather, which are the risks they tend to accept with aversion. Considering large amount of samples as well, researchers found that attitude towards risks of different kinds shows significant differences.

By the beginning of the 21st century the *potential attack surfaces* constituting greatest degree of hazard to the operation of the state in all European countries (even outside Europe as well) had been formed. They are as follows:

- terrorism;
- the strong influence of refugees and their helpers;
- the proliferation of weapons suitable in number for mass destruction;
- international organized crime;
- environmental damage;
- destroying critical infrastructures e.g. electricity grid, radio and television, telecommunications, computer network and water;
- the use of biological and chemical weapons.

Another important remark: A certain form of risk culture is present everywhere the so called 'Western' societies of today. It exists in the literature as well as in world of work, in the relationships among people, in food consumption, leisure activities and in the protection of safety and personal health. However the world has changed and the *new global challenges are expecting new responses to be given.*